

Василь Еллан (Блакитний)

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІАКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

№ 8

ГРУДЕНЬ

1927

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК, І. МИКИТЕНКО,
В. СОСЮРА, П. УСЕНКО, М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ЗМІСТ

	Стор.
○ Л. Смілянський — Машиністи — повість	5
Святогір — Музика праці — поезії	35
М. Доленго — Позаплановий цикл — поезії	36
К. Гордієнко — Запільні нариси	39
Л. Піонтек — Мое сьогоднішнє — поезії	46
○ М. Гаско — Кресовий інцидент — оповідання	47
Н. Забіла — Будівниче — поезії	55
 І. Кулик — Уривки спогадів (Василь Блакитний)	 56
І. Микитенко — <u>Легендарна легенда про те, як ВУСПП ішов у гроб</u>	64
 <u>Декларація Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників</u>	 82
 Бібліографія	 85
 Хроніка	 90

ЛЕОНІД СМІЛЯНСЬКИЙ

МАШИНІСТИ

Повість

ЧАСТИНА ПЕРША

I

І бувають такі, що, запалавши, не гаснуть — згоряють д'останнього сизого попелу, що його хіба вітер розвіє на худу риллю.

Його раптом опанувала злість. Зашарілось лице й нервово сіпнулись густі брови, підчорнивши в очах гнів. Кинув очима праворуч і задивився на повні ниви. А дивитися, власне, і не було на що, бо, крім зеленкуватої пшениці та глибоченної — без міри й межі — блакити, навкруги не було нічого.

А коло губів сіпався, тремтів тоненький м'яз. „І за яким дідьком цей блазень, Матвійчук, підлещується до пенькуватого конвойного!..“ Кортить Тодосеві затопити чорствим, ніби зі старої берези кора, кулаком під довгий блискучий ніс Матвійчукові. Але вдає покірного й пильно вдивляється в шию передньому німцеві, бо можна було — окрім неба й пшениці — ще дивитись у шию довготілому німцеві. І справді, цікаво: німцева шия була з дитячу руку над ліктем, ще й ямка ззаду, а по ній не вгавав струмок німецького поту за шию. Здавалось, дмухне вітер, і голова його, немов перестиглий кабачок, відламлеться й скотиться під ноги — хіба лиш чубом за вітер удержиться.

Тупають порохом у такт восьмеро ніг — четверо в кущих німецьких чоботях, а других чотири — в грубих робочих черевиках, і за ними ледве зводиться рудим димом порох... Третій німець десь іззаду вилазить з рову й доганяє всіх, на бігу напихаючи люльку.

Спокійно, немов говорить за свій зношений черевик, Тодось удається до товариша:

— Коли за годину не визволять наші, то або пристрілять на Чорній Луці, або до штабу на пост поведуть. Катуватимуть... Що краще?

Той швидко заглиблюється в свої думки, часто спотикається й мовчить, мовчить... Думає він, що найкраще було б знову піти

в майстерні й обшивати собі, як раніше, шальовкою вагони, або реготатись по шабаші на переїзді з товаришами. Але товаришеві він про це не говорить, лише одвертається в бік і починає споруджати такі словесні поверхи, що й німці, інстинктом збагнувши значіння, хитають сумно головами. Мовляв, до вечора жити людині, а він і бога не милує — дикий народ!..

Над сухим сивим шляхом безкінечною пшеницею праворуч і над бур'янистою толокою з другого боку коливається, плыве розпечене дихання степу, все́дно, що нестримна повідь над зеленкуватими весняними берегами.

І коли обернутись до міста — вже не видно задимлених шапок димарів. Лиш пшениця та палахкучий, потік повітря над степом.

— Чи поведуть на залізничий пост до штабу, чи звернуть до Чорної Луки й розстріляють, як і місцевий загін Червоної гвардії нещодавно скосили?..

Обидва швидко розмотують думку по думці. Ледве, ледве вловили напруженим слухом гудок з далеких майстерень.

— І все ж я сьогодні переможу. Буде німцям така свиня, що не їли ще ніколи!..

І все кортіло Тодосеві вихопити з рук вартового рушницю й виправить німцеві надміру довгу голову...

Під креслатою вербою, що кільканадцять років тому заблукала самотна на цей шлях, розташувались відпочити. Бажали пити, але в німців — порожні фляшки, а навколо пуста, безлюдь, аж сумно. Лиш недалеко вибігає на шлях поруділий від спеки пес; в його бігові сила байдужности й спокою. Але люди — вони завше його бентежать — приваблюють його зір. Стає серед шляху, зводить старечу голову і, подумавши мить, рушає толокою в обхід, підкидаючи високо облізлий зад.

Ясновидний собачий розуме!..

II

Тихо, тривожно на посьолку, що за путями біля вокзалу. Сьогодні не чути голосної розмови. І не від липневої спеки шушукає людність. Буває, що й закортить якому шибайголови з нудьги закласти до рота чотири пучки й свиснути під чужими ворітьми, де злючі собаки. Він і пучки вкладає до рота, вже й зчервоніє з натуги, а потім упаде йому в очі, що люди гуртками збираються, шепчуть про щось крізь паркани, і покладе руки до кешені й промовить у бік до свого байдужого друга: „Хочеш, підемо до Довгого на город патрони потягнемо; бачив я — закопували“... Але, не зустрівши бажаної згоди, чвиркне крізь зуби слиною в протилежний паркан і додасть: „Боїшся, зараза... Ну, я й сам піду...“

Тихо, тихо в провулках. Не дзвенить посьолок дитячими голосами, не перегукується дужим реготом — шушукає, шепочеться за свої справи таємні, що проте по всьому місту були вже відомі.

І питаються поважні дружини слюсарів одна в одної, чи не взяли кого німці з обходом, не знайшли чого під хламіттям по цвяхованих скринях. І кожна готує чоловікові на шабаш десяток-два новин...

Довго міркують поважні дружини за причину загального трусу. Рішили було, що більшовики недалеко вже наступають, та потім передумали, що, певне, кайзер на Україну приїде, і кінець-кінцем догадались:

— Секретний був трус.

А робітники по цехах уже знають, що трусили по дворах зброю. Шепче один до одного, що синову рушницю замотано в старі штани й закопано під яблунею, що в дітей патрони можуть побачити — буде тяганина...

З двору машиніста Довгого виходить дочка. Біля воріт ослін; завше коло нього гомін. Тепер — нікого. Вулиця безлюдя.

Коли вже минуть прокляті ці дні?.. П'ятий день, як батько повіз своєю машиною німецького панцерника, а й досі не вернувся. Коли б усе гаразд, людьми переказав би, а то — ніхто ні слова... А позавчора брата забрали, Тодося. Просто з цеху взяли, а на домівку прийшли лише трус зробити. І після них лишилися по хаті гори перекиданої білизни, розсунуті по хаті скрині — нічого не прибирали після трусу: було біганини і вранці й до ночі... Нічого не допомоглося...

Лице затулила долонями. Заманулося знову бути в гімназії серед товаришок, бігати з бутербродом коридорами й нишком хвалитися подругам, що за нею впадає Павло Коломійченко.

Цьому була правда. Зустрів якось увечері, смерком, — ішла з гімназії, — до самого дому проводив. Дзеленчав острогами на нових жовтих чоботях і хвалився шаблюкою із срібною обробкою. Усю дорогу нахвалявся, що кожного більшовика заарештує, скоро визнає, що хто записався до їхньої партії й що він уже не ходитиме до майстерень на роботу, бо його настановили на секретаря в коменданта. Тепер він... о, все тепер зможе!...

Гімназію кінчила цього року. А далі не поїхала вчитись: лихоліття пристукало. А тепер... Може розшукати б Коломійченка, попрохати за брата. Хоч би матір до в'язниці побачитись допустили...

Її розсипані думки перериває хлоп'ячий голос:

— Віро, а де ваш Тодось тепер?

Мале таке, замурене хлоп'я. Намагається як найм'якше розмовляти з нею. Хоче не образити, бо чув від дорослих, що в сусідів біда...

— А ти знаєш, що вже всіх більшовиків ловлять... Тільки їх не впіймаєш. До Прокопа Стояного прийшли, а хлопці побачили й побігли, — сказали, так він у картоплю, а потім на поле — і заховався...

— А чий це старує?... Побіжи води винеси.

Хлоп'я зникло. Знайомий машиніст ставив чемодан на ослін. Хусткою втер спітніле обличчя, сідаючи відпочити.

— Батька немає з паровозу?

Віра хитнула головою. З хвилювання за останні дні її голос тремтів. Звуки немов відривалися з самої глибини грудей. Через це на очі при розмові наверталися сльози. І тому з чужими воліла менше говорити.

— Бачив Тодося, повели їх.

Вона злякано глянула в лагідні, спокійні очі.

— З Матвійчуком повели за місто. Може, на пост до штабу, а може й на Чорну Луку... Бути парубкові на Пинських багнищах, коли ж — на Чорну Луку, то помовч поки, матері не кажи.

Віра з жаху прикипіла до лави. Очі заблищали раптовою вохкістю. Вона не зчулася, як машиніст устиг напитися води, узяв свій чемодан і зник у провулку. Нараз схопилася — за ним. Вхопила за руку:

— Розкажіть же докладно, що бачили...

— А що тут розказувати! Ну, бачив, як вели полем. Мабуть, їх містом не вели, а кругом, щоб менше бачили. От і все... Як на Чорну Луку — значить розстрел... Которого не водили — всіх там повкладали. Не казати матері?... Сам знаю — не скажу... Ех! Пропала сем'я, перевелась!

Побігла.

Липневий день завжди зморений, завжди виснажений вкінці. Важко про це сказати, якою втомою пашисть з перлямутрової високости, від поля, землі, що — не йнакче — задихається під шаром сивого пороху.

Мружаться на денне світло наплакані, запалені очі старої Довгої... Важко їй зрушити з ганку, пройти по господі, доглянути ладу. У хаті безладдя — її не обходить. Два дні вибігала по всяких панах. Просила побачитись із сином — не дозволили. Не впасти б у знесилля... А вже вона свого дійде!.. Лиш припала лицем на долоні, як поточилися, погнались навздогінці, натягувались, як м'язи під вагою, її колючі важені думки. І вже не може їх зібрати до гурту, не може до кінця обміркувати — такі колючі вони, такі сухі, темні...

Чує ходу — Віра. Як бажала б, щоб чути й Тодосеві кроки й за ним старого — веселу його посмішку й завше вполовину зі сміхом голос... „Настановляй їсти“, — промовив би він. Поставила б їм

літепло — синові налізла у в'язниці нужда, а старий з роботи завжди в нафті — помитись.

Але ці шорсткі гнучкі руки, що обіймають її плечі, льонове пишне волосся — це ж єдине, чого не взяли від неї!.. Це сумний, сторожкий шепіт її Віри.

— Мамо, чуєте? У нас іще є до кого вдатись за допомогою.

— А-а... Кому воно болить, наше горе! Той заляканий, а той ще й радіє. Усе самим треба.

— А ви знаєте, мамо, Коломійченко, що колись на кутку недалеко жив? Так от, він тепер за секретаря в коменданта.

— То що з того? Підеш до ката за брата просити?..

— Він же, мамо, добре мені знайомий, то невже й малої послуги не зробить...

— Тепереньки, дочко, ніхто не зробить для нас. Тепер, хіба батько з машиною вернеться, то на собі клопіт потягне. А може і його заберуть за сина, коли ще не сидить де... А тоді хоч і нам проситись під замок.

— Мамо, — безнадійно гукнула Віра, — то хоч побачитись нам уладнає з Тодосем...

Стара на хвилину задумалась. Вирішила:

— Так, хоч побачити, поки не заслали на Пинські багнища. Підеш, але просити не будеш. У німців загнuzданий він, а тих проси, не проси: він тобі: „цюрік“ ... носа не совай... Усе. Е-е-х!..

Увечері сиділа на ганку, ховаючи в долоні очі. Віра наводила лад у хаті. Їй немов легче стало, що є ще від кого просити помочи. А мати... не вірить Павлові. Вона вже нікому не вірить. Він же казав, що все може... Невже не захоче?

III

Повз перон зрідка проходили потяги — коли довгі ешелони з сірими, якимось навмисне охайними німецькими салдатами, а коли й запломбовані вантажні валки. Вгиналися перевантажені ресори, скрипіли, просячи ремонту, кузови старих вагонів.

Виходила на перон виглядати здалека непривітні, запоорошені вагони пасажирських потягів.

— Віро, — питала мати байдужим голосом, — ти на вокзал?..

— Так... Скоро й вернуса.

Махала сухорлявою рукою стара й щулила роздратовані від сліз очі.

Пильно, з тривогою коло серця, вглядалася Віра здалека в кожну машину. Хвилювалася радісним почуттям і, коли потяг підходив і вона бачила лише чужі, байдужі або замкнуто-заклопотані в собі

обличчя, безсило падала на ослін і дивилась без ціли над протилежними майстернями, над далекими тополями... і тоді безнадійність і втома опановували нерухому її й припиняли навіть біг її одноманітних думок. По тому раптом звикла бачити на ешелонах лише чужі погляди й незрозуміло гостро полюбила ці хвилювання й утому. Скоро забрали Тодосю, почала менше ходити на станцію: вже боялась підозри в шпигунстві. Часто сідала на лаві біля переїзду за двісті-триста кроків од станції й знову впивалася гострим хвилюванням і тулилась у знесиллі до холодної дерев'яної спинки ослону.

Нарешті зважилась.

Матері сказала, що знову йде на станцію. Цьому було правда. Але не пішла на перон, як завжди, а відшукала в вестибюлі вузенькі східці на другий поверх і стала, здригнувшись, на перший щабель. Угорі містилось приміщення коменданта. Там можна побачити Коломійченка. Прогуркотівши й струснувши стіни, під'їхав і спинився потяг. Зраділа приводу й повернулась на перон.

З вагонів звантажувалась піхота гайдамаків. Гурток цивільної публіки стежив, як запасними ворітьми вивозили на руках обоз, кулемети. По дерев'яному настилу скочували легкі гармати, запрягали швидко коні й, гуркочучи бруком, від'їздили до міста.

Нараз Віра здригнулася під чийсь поглядом. За хвилину крадькома зиркнула — дивиться на неї, поправляючи на собі шаблюку й кобуру. Потім швидше відчула, ніж угледіла, що наближається до неї. Безпорадно оглянулась, але люди стояли віддалік. Остроги дзенькнули за кілька кроків. Тоді раптом зважилась і рішуче глянула на нього. Потім несподівано для себе:

— Сергію!

Він стискував її руку своїми шорсткими засмаленими долонями.

— Ти зі своїм полком?

— Авжеж. Зараз моїй сотні черга згружатися. А як же наші тут?

— Погано.

Вони пішли на протилежний кінець перону. За хвилину він уже знав усі міські справи. Лише за брата вона змовчала. Потім змовкла, глянувши пильніше на нього, немов хотіла й боялась сказати.

— Ти, Сергію, певне знайомий з цим... робітником колишнім... з Павлом Коломійченком?

— Ну, звичайно, і дуже бажаю його бачити.

— Він тепер за секретаря в коменданта.

— Швидко.

— Може, Сергію, підемо зараз до нього?

Він пильно поглянув на неї, але за мить весело промовив:

— Звичайно, можемо. Колись, навіть нещодавно, були товаришами. Тепер слід поновити звязки.

Коли підіймались на другий поверх у напівмороці, вона пошепки вдалася до нього :

— Знаєш, заарештували Тодосю. Його винуватять у більшовизмі. Тепер перевели на пост до штабу. І батька немає. Що робити?

Він немов не розчув її слів.

— А в мене вдома нічого не траплялось? Я дуже турбуюсь. Знаєш, всякі арешти...

Віра здивовано глянула на нього, хоч і було темно. Ці слова її надто вразили. Стала на щаблі й утопила в нього стурбований погляд. Він пустив її руку й заметушився.

— Ти вибач—здається, мені потрібно до сотні... Я той... Я зараз надійду. Побіжу.

Продзвеніли остроги й потім стихли десь унизу в вестибюлі.

IV

У комендантовім кабінеті було порожньо, коли на стіні продзвонив дзвоник. Прийшов вартовий і приклав трубку до вуха.

— Коломійченку,— гукнув він,— коменданта довго не буде?

— До вечора,— пролунало з суміжної кімнати.

— То йдіть ви—гукають.

Коломійченко взяв трубку, послухав. Потім вийняв олівця й, не пускаючи телефону, занотував собі в блок-нот:

„Від штабу N-ського полку. Таємно. Двадцять першого липня заарештовані більшовики Довгий і Матвійчук, при переводі їх до штабу на полі біля Соснівського шляху обеззброїли якось трьох німецьких вартових і втекли, захопивши зброю німців. Ужити заходів до розшуку їх у вашім районі, особливо, в околиці, де перебувають батьки втікачів“.

— Лисенку,— удався Коломійченко до вартового,— я припускаю, що не далі, як сьогодні або цієї ночі перед світом вас пошлють шукати втікачів на робітничий посьолок. Приготуйтеся зарані.

— Накажуть—піду.— Спокійно промовив той і заглибився знову в книгу.

Коломійченко став біля вікна й дивився на перон.

Козаки скочували з платформи легкі гармати. Безладний шум долітав до нього крізь відчинене вікно. По бруку за будинком станції гуркотіли військові хури.

— Скажіть, Лисенку, чи й завше будемо перед німцями горба гнути, чи колись перестанемо?

— Гнутимемо, поки вони на плечах сидітимуть. А взагалі, як розумно обмізкувати все це, то сами ж ми дурні й винуваті. Знаємо лише облави на посьолок висилати...

Той іронічно усміхнувся, йдучи відчинити на стук двері.

— Ну, не дуже старуйте. Надто порозумнішали. А-а!..

Він радісно вискалив свій сліпуче-білий частокіл. На поріг ступила Віра.

— Сюди прошу, до кабінету...

— Я хочу, щоб нас ніхто не чув,— промовила вона тихо, йдучи за ним.

Сіли за його столом. Старий вартовий пішов до суміжної кімнати.

— Нас ніхто не слухає?

— Ніхто, окрім Тараса.

Він підніс руку в напрямку до портрета.

Віра поглянула на нього пильно, і він поточився поглядом немов би в папери.

Віра перехилилась до нього через стіл:

— Де Тодось? Не відмовляйся тим, що не знаєш.

Йому на устах злегка блиснула усмішка.

— Звичайно, знаю: і він, і Матвійчук у міській в'язниці.

— Брехня!

— Гм... З якого часу ти не стала мені вірити.

— Я маю відомості, що їх переведено на пост до штабу.

У нього збіглися на чолі зморшки. Але за мить вирішив:

— Ну, а вчора вночі знову привели.

— А коли це брехня?..

— Допіру я розмовляв телефоном і мені таке відповіли.

— Павле, на посольку тебе колись більше шанували, ще коли ми вкупі гралися в городки то-що. А тепер тобі навіть небезпечно туди совати носа. Хто ж поважає своїх ворогів!.. Ти наш ворог, але коли ти мене одурюєш, то заслужиш знаєш на яке прізвисько?

— Чудна!.. Та звідки ж у мене рація тебе дурити?

— Добре. Вірю. Тепер далі— мені й матері треба з ним побачитися.

Саме в ту мить загомоніли на пероні. Коломійченко підійшов до вікна. За хвилину; йдучи до столу, він швидко й самовпевнено відповів:

— Можна... Авжеж можна. Це навіть і не важко, але...

— „Але“ не можна, так?

— Ну, от ти вподобала завжди шпигати. Можна, кажу я, але ні сьогодні, ані завтра бачитися з ними не дозволять: їх ще не допитували.

— Але ж ти кажеш, що їх лише вчора привели зі штабу...

— Так... Ну, певне, вони відмовилися відповідати— їх привели назад. Їхня упертість шкодить лише їм.

— Ну, дивися, Павле, сам знаєш— за нас нікому постояти. Кому охота за нас ризикувати, коли навіть мій двоюрідний брат,

Сергій Довгий, — ти з ним ще, певне, не бачився, — і той не побажав сказати й слова на захист Тодося.

— Хіба Сергій тут?

— На пероні із своєю сотнею... То як же з побаченням?

— Зайди, Віро, днів за два. Я підготую ґрунт у коменданта.

Він провів її до вестибюлю. Пройшовся пероном і, не знайшовши Сергія, пройшов до себе на гору. У своєму грубому зошиті з жовто-блакитною обкладинкою він занотував:

„22 липня. Уперше приходила В. Довга. Просила владнати побачення з братом. Чи справді їй за нього невідомо, чи просто одводять очі, аджеж до їхнього втікання не приходила. Але коли так, то цим не допоможе. Зловимо. Певне, намовлятиме Сергія, але той не дурень, щоб за двоюрідного брата підставляти потилицю. До того й Сергієві й мені пошастить, певне, поквитатися з Тодосем. Ми не забули того мітингу в депі, коли він одшив нас... Хай: за ним — слово, за нами — діло“.

Потім, поміркувавши, дописав:

„Ще яких десять-п'ятнадцять днів, і, коли німці не кинуть сюди ешелонів, доведеться помірятися з партизанами. З Ніже-на — Крапив'янський з кількома загонами. З другого боку — в селах каламуть... Е-ех, ясновельможний пане, здійме тобі хтось гетьманську матню й всипле шомполів, як і мама тебе не пестила. Тоді й на нас, своїх „дітей“, не вельми покладайся...“

Потім телефоном дістав наказу. Комендант говорив із міста:

„Облаву на ніч. Шукати втікачів по всьому посьолку. Мають допомогти козаки з сотні Довгого“.

— Слухаю.

Гукнув він у трубку і хвилину подумав. Одна брова йому, як завше, вигнулась угору й збрижила чоло. Потім сів писати цидулку Довгому. Коли козак поскакав з його запискою, на площу до станції ввійшла німецька рота. Їхньої пісні Павло, звичайно, не зрозумів, але було йому чомусь образливо, що вони голосно, весело співали. Він одвернувся в бік і почав старанно обробляти носа хусточкою.

V

Пашисть з вечірніх нив на робітничий посьолок м'яким теплом і металевим боем перепелиної музики. Власне, крім них та ще маневрового паровозу за посьолком, ніщо не змагається з тишею. І старий Воловик на ґанку своєї крайньої на посьолку з поля хати думає й трохи якось непокоїться за свого Юрка. Бо сьогодні до нього зійшлися такі ж, як і він, шибайголови і мають об чимсь говорити. Старий цілком за меншовиків, але сина він не видасть,

та й Скоропадський же не меншовик... Хай у сина збирається більшовицька нарада, хай верзуть про загальний страйк на залізниці. Його, старого, це найменше турбує. Бо хіба ті молокососи не позивали забувати на ранок за те, об чим говорили звечора та й хіба ж вони здатні повести справу, як машину підмазану. Спробують, сіпнуть раз, другий — не дається, ну й покинуть, і забудуть... ще й посміються один з одного. Мовляв, дурень ти, що казав таке, а той йому: ні-бо ти дурень, що робив так, а третій до них: дурні ви обидва — хіба ж так роблять... А воно й справді. Хіба ж старий не розносив у халяві листівок!.. Ще п'ятнадцять літ тому... А тільки справжня метода не така. Треба так, щоб, коли не хоче хто кидати варстата, насипати по фізіономії, щоб потім лиш під водичкою очунав. Тепер важко старого обійти, одурити. Ось і тепер — вони собі в хаті сидять, а він на сторожі. А ну ж хай хто налетить — облава чи так хто — одведе очі на другий кінець посьолку — шукайте!..

Він іде в садок, спирається на низенький паркан із лежачої шалівки й оглядає свій маленький город. Його він виплекав, ще відтоді, як не став носити в халявах прокламацій. Одумався вчасно. Якись невідомі йому асоціації наводять старого на думку про місцевих шпиків. Він знає, що й тепер їх сила. Нишпорять скрізь, все винюхують. Колись вони надигають на слід його Юрка і... проте, коли ще це буде, а тепер він, хоч і старечими очима, а таки зборонить молодь від напасти.

Густішає синій, подвяхований згори морок. Гусне задушливий запах матіоли. Відбігає в даль перепелиний гук.

Сторожка постать ворухиться на паркані за рясним вишняком. Потім пригинається й зникає в кущах коло хати. Виринає коло вікон і, припавши до розсохлих віконниць, тихенько стукає в дошку. Потім з хати виходить Юркова тінь.

— Це я, Юро.

Шепіт тихіший за мовчання ночі. Зникають обидва в дверях.

Старий Воловик коло переладу мріє про те, як носив листівки за халявами.

„Тодось!..“ виривається в усіх полегшений радісний вигук. І Тодось, побачивши раптом усіх п'ятох, що від них було відтяли його, спалахнув радістю, забувши в житті своєму все. Ледве потім за кілька хвилин зі стільця звівся — дух йому перетяло з не звичайного щастя.

— Що ж, утік?.. Випустили?

— Ні те й ні те. Переміг! Слобідські хлопці допомогли роззброїти німців. Дома не був, а просто сюди. Там може бути облава, а тут безпечніше.

— А старого мого хіба не бачив надворі?

— Нікого не бачив.

— Оце так вартовий у нас!

— Нічого, я Матвійчука за городом лишив — він стерегтиме.

Збори тривали далі. Юрко заправляв, як і завжди.

— Армія наша знову боездатна, хоча лиш половина її на свободі.

За добу лежання в житах в Тодосевій голові вистиг план.

— Головне не дати функціонувати нашій ділянці. Тоді не матимуть проходу німецькі ешелони. Тоді напружиться їхній фронт. І хто певен: витримає він, чи розлізеться, як вогкий папір? А хіба тоді підійдуть німецькі панцерники до наших сіл?

Усім шістьом — молодим, сильним — здавалося, що, коли впрямуються разом, то потягнуть усе. І тоді кожен хотів — ні не сказати — вигукнути хотів кожен кілька слів, щоб потім спокійніше палати...

На столі лежала шифровка з Цєка партії з пропозицією якнайшвидше звязатися з партизаном Крапив'янським.

І коли постало питання — кого послати, всі шість подали свою згоду.

Підчас легкої суперечки відкрилися двері.

— А чи не можна, граждани, тихше?

Обличчя старого Воловика трохи похмуре. У зморшках і в очах ще не зникли сліди перегорнутих мрій. Він окинув молодь гострим поглядом і враз застиг здивований:

— А цей звідки взявся?..

Усі голосно зареготали, дивлячись то на Тодосю, то на старого. А вони вперлися поглядами один в одного й мовчали — один незадоволено насупившись, другий — з легкою радістю на вустах.

Нарешті старий не вдержався:

— Ні чорта ще не зробили, а лементу, наче з порожнього барила.

— Дайте час — зробимо, — озивається Юрко.

Старий незадоволений виходить. „Крізь пальці проскочив шибеник“ — не дає спокою йому думка про Тодосю. Старий починає думати, що, може, його „молокососи“ що й зроблять, бо такі здібні вони на різні витівки. Він знову ходить по надвір'ю, заглядає під кожен кущ і знову його думка рветься до тих часів, коли він сміливо розкидав листівки по варстатах.

А на зборах Тодось все далі розмотує свій план.

— Невеликий партизанський загін зможе раз-у-раз ламати залізну путь на нашій ділянці. Депо — застрайкує. За день-два після нього стануть майстерні. Коли хто й не послухає, знайдемо спосіб зняти з роботи. Хай тоді німці посунуть свої ешелони, свої панцерники по залізничних стрілках... Бісової мами!.. Усі стрілки централізовані, а в апаратну підішлемо свого — зіпсує все. Тоді

наш вузол буде, що густий бір для артилерії — хай поткне носа... Зрозуміло?

— А що ти робітникам скажеш?

— Що?... Спитаю їх — коли вони останній раз платню дістали.

— У квітні...

— Ну, а коли в квітні востаннє одержали гроші, то хіба в серпні не пора страйкувати?..

— А потому почнемо вимагати, щоб повернули тих, що на Пинських багниках. Так мине який місяць — доростемо до повстання... Так, щоб із селами вкупі, та по всій залізниці. Розкіш!

Притишено гомоніла молодь у Воловиковій хаті, а сам старий незримою тінню пропливав у пронизанім зорями пришиклішому морозі. Вдивлявся в безмежно-спокійні ниви навколо — далеко співали якоїсь пісні хлопці й ліниво, немов з неволі, вигукував за парканами на путях маневровий паротяг.

VI

До кабінету секретаря комендатури, дзенькаючи острогами й неприродно якимось притримуючи шаблюку, ввійшов Сергій Довгий. Привітався до Коломійченка за руку.

— А, певне, місяців із вісім не бачилися?

Коломійченко показав свій частокіл зубів:

— Приблизно коло цього. Востаннє ми зустрілись були після мітингу в деповців, коли робітники не захотіли слухати ні тебе, ні мене. Місяців зо два до німців було це... Пригадуєш?

— Це б пак!.. Мій же двоюрідний браток назвав тоді мене з трибуни „Юдою робітників“... Як це тобі подобається?

— Так, як і тобі... Аджеж і мене він вкупі з тобою найменував так. Проте, це для мене байдуже: Юда я, чи й сам Ісус; у мене на першому місці — ідея, а все останнє — потім, потім і потім!.. Це для мене, а для тебе як? Коли б, наприклад, ти десь зустрів Тодося Довгого?..

— Н... не можу тобі щиро сказати. У всякому разі мене це побачення особливо не цікавить. Знаєш сам: наші батьки — рідні брати й до того обидва машиністи. Проте, я думаю, що Тодось мене серед своїх доброзичників не знайде.

Коломійченко зрадів. Вийняв з шухляди якісь папірці й підбіг до Сергія.

— Тепер я маю право вас повідомити. Ваш любий двоюрідний брат був заарештований — попався вкупі з більшовиками на гарячому — сидів у в'язниці. Потім, коли переводили до штабу на пост, обеззброїв варту й утік з робітником Матвійчуком. Тепер ці двоє

плюс невпіймані червоноармійці, безумовно, налагодили звязки з посьолоком і каламутять коло нашого берега.

— То що ж, біля каламутного берега зручніше ловити. Більше сподівань на успіх,— відказав Сергій.

Швидко ввійшов комендант.

— Мої козаки чекають на ваші розпорядження,— докладав йому Сергій.

— Скільки?

— Двадцять чотири.

— Добре. А ви, Коломійченку, візьмете ручний кулемет з німецькою командою. З вами піде офіцер Шпенеман. Ну, помагай вам бог...

Він подав обом руку. Надворі тихо розмовляли козаки Довгого. За хвилину приєдналися німці з кулеметом, і всі вкупі рушили без команди й непошиковані на посьолок. За ними, відстаючи, незграбно плентався височенний німецький офіцер. Здавалося— від чийхся воріт відійшла дубова ушула й у мороці шкутильгала за юрбою.

Сергій і Коломійченко йшли попереду. Блимали жаринки цигарок. Притишений навмисний сміх сипався за кілька кроків на брук, лякаючись зловісної темряви.

Настороженою юрбою ввійшли на головну вулицю робітничого посьолку. Коломійченко спиняв загін і прислухався. Мовчки рушали далі. Потім:

— Пошліть хлопців розігнати співучу публіку. Виють, як пси під хатами!..

Кілька постатей відрізнялись од партії й зникли в завулку.

За посьолоком на шляху й по стежках поставили вартових і з рештою рушили по дворах.

Ураз по кутку заголосили пси, застугоніли хвіртки, двері... І лише в павзах межі шумом чути було приголомшені голоси— то грізні, впевнені, то глухі, благачі.

— У мене ж усі свої... Чужих— нікого.

— А ось ми зараз довідаємось...

— Кажу ж - бо, що тільки свої. Полякаєте лише малих.

— А, може, і не полякаємо. Ми не для всіх страшні. А син де?

— Звечора пішов десь... Гуляє.

— Де?

— Може, в саду, а, може, і де инде. Хіба він мене питається!..

— Гуляє? Ну, він догуляється в нас!..

Відходять. По тому з хати вибігає завзяте хлоп'я й мчить го-
родами на край посьолку.

Облава рушає далі. Шукають не лише по хатах і дровітниках, а нишпорять і по садках, і по городах. На вулиці, вішаючи рушницю на плече, діляться вражінням:

— Питаю, хто під ковдрою?

— Дочка.

— Брехня!.. Не вірю — хай покажеться.

— Та вона ж дівчина... Хіба вам не соромно?..

— Ніяких соромів!.. Може, більшовик тут ховається!

— Та хіба ж про це в нього на лобі написано?

— Написано, — говорю, — чи надряпано, а я їхні пики відразу визнаю. І знаєте, гарненька така, засоромлена з-під ковдри виглядає. Тільки дурне — рюмсає...

Вулицею здалека чути п'яний спів:

„Ще не вмерла Україна“. Поволі наближаються. Видко трьох — обнялися, хитаються не в лад, падають один на одного, немов збиті величезні городки.

— Цікаво! — Промовляє Коломійченко до Сергія.

Двоє, нескладно обриваючи, співають. Третій вигукує до них:

— Панове, геть кацапів — більшовиків!..

— Геть жидів з України!.. Хай живе вільна й самостійна... аж до Берліну!..

— Слава!.. — Гукають разом.

— Правильний у мене, панове, образ мишлення?..

— Іншого й бити не должно в робочого українця, подає відповідь другий.

„Душу й тіло ми положим...“

Коломійченко зачудовано сіпає за рукава Сергія:

— П'яний народ буває найщиріший. П'яний робочий ніколи не бреше, хіба перед жінкою.

Сергій підходить до п'яних і роздає цигарки. Але в тих чомусь гаснуть сірники. Облава рушає далі. Коломійченко посилає до хат козаків, а сам захоплено доводить Довгому, що український робітник зрусифікований, але в самій природі його є любов, вірніше, інстинкт глибокої любови до своєї відчизни.

— Треба лише розбуркати цей інстинкт, щоб він спалахнув раптовим огнем і запалив душу.

— Добродію, — не дав йому кінчити козак, — серед тих п'яних — робітник Матвійчук... Я запалив йому сірника, а він потягнув цигарку, ну й освітіло... А я здавна його знаю. Виходить, учора — більшовик був, а сьогодні — „ще не вмерла“.

Коломійченко зірвався з місця навздогін „п'яним“, за ними метнулися козаки.

Але тих уже проковтнув морок. Кинулись удруге до хат і дворів. Переколошкали собак. Сліду не було.

Коломійченко накинувся на козаків.

— Чому не задержали, як упізнали?!.

Виправдувався один, що перший упізнав Матвійчука:

— Хіба ж я знав, що його не випустили, а сам утік. Думаю — раз на слободі і реве гімна, значить...

— Мовчати!.. Матня неотесана!.. „Гімна!“...

Позад усіх захлинався безголосим реготом височенний німецький офіцер.

VII

У напруженім чеканні минуло ще два безконечних дні. Віра виходила зустрічати шумні ешелони, а за Тодосю нічого не чула. Гурток, що сходився в Юрка Воловика, пославши Тодосю з Матвійчуком до Кропив'янського, ухвалив нікого про їх обидвох не повідомляти. Віра з матір'ю подовгу сиділи на ганку мовчки. Інколи вони чули, як довго, пронизливо просився під семафором потяг. Без слів дивилися одна на одну. І в очах їм жеврів страх, що й на цей раз хтось инший, а не старий Довгий править машиною. Швидко підводилась Віра й легенька її постать, ні на кого не гляючи, пробігала до переїзду.

Раз увечері прийшов Сергій. Жовті високі чоботи з острогами й новий сірий зодяг надавали йому святкового вигляду. Знявши кашкета, Сергій привітався до Ганни Андріївни. Охайна зачіска волосся й маленькі виплекані вуси красили його засмалений вид. Відколи прийхав — не заходив, то й зраділа стара, запрохуючи гостя до хати.

— Віра десь забарилась, — бідкалася вона, підсовуючи до нього стільця.

— Який ти, Сергію, став собою видний, здоровий! На військовий, певне, не погано тобі? Як-же ти живеш? Не весело? А ти ж думав як? Всяка служба невесела. Це тобі в комерційній школі було аж надто весело, а тут...

Сергій змінив розмову:

— Дядько Михайло звістки не подав?

Вона знову заметушилася. Руки її забігали похапливо по надстильнику, випрасовуючи брижжі. За хвилину заспокоїлася.

— Ох, Сергію, починаю я втрачати надію... Сам подумай — сьогодні якраз тиждень, як поїхав з машиною, а й дотепер — ні звістки, ні його... Місця собі не знаходжу...

— Приїде цілий Тепер скрізь порядок.

— Порядки ваші!.. Тільки й чуєш, що там потяга перекинули, там обстріляли...

Він вийняв німецькі цигарки й бавився, пускаючи кілечками дим під стелю. По кутках починав кублитись морок. Крадькома, нечутно заходив вечір.

Ганна Андріївна стороною колись чула, що посварилися не на жарти Сергій і Тодось, тому й змовчала про сина, не знаючи, як цей офіцер поставиться до нього. Але Сергій сам випадково торкнувся цієї справи і здивувався, забувши навіть за цигарку:

— Та хіба ж ви ще й досі не бачилися з ним у в'язниці?

Але вона лише махнула рукою й одвернулася до вікна, щоб не показувати свої невільні сльози. Непомітна усмішка метнулася йому по вустах. Потім знову почали до стелі підноситись одно за другим кілечки цигаркового диму.

— Що ж, я ще сам поговорю де з ким — може, допустять... Чудний хлопець — звязався з більшовиками, тепер і самому недобре й іншим клопіт.

— Е-е..., Сергію, кожен по своєму міркує!.. Тобі більшовики стали поперек горла, а йому хтось інший. Пригадую, як пішла була чутка, що за сім верстов од нас на селі гайдамаки шомполами катували селян, то Тодось після того, немов не на своїх ногах ходив і робив, як чужими руками...

— Але він забув свій народ, націю й віддався нашим віковим гнобителям!..

Швидко увійшла Віра.

— Драстуй, Сергію!

Склала на стіл пакунки, скинула хустку й сіла проти Сергія.

— А про народ ти, Сергію, кинь, не говори краще... Хай ліпше забувають так про народ, як забув Тодось, аніж пам'ятають про нього, як гайдамаки... Визволяють шомполами!..

— Ну, моя б сотня в такій справі участі не взяла.

Ганна Андріївна відповіла, виходячи з кімнати:

— Усі ви про одну торбу дбаєте.

— Але я цього не допустив би! Ганьби над українським селянином не допустить жоден українець!..

— А я ось допіру, йдучи додому, спостерігала таку картину, що й тепер відбирає мені спокій. Є в нас на посьолку старий візник. Він здавна возить людям паливо і, взагалі, все, що доведеться. Він нещодавно знайшов змогу купити кращого коня замість його старої шкапи, що вона вже ледве сама себе носила. І ось зараз я бачила німецьких салдатів, що вони повели цього коня. А син візника, двадцятилітній парубок, біг за ними й кричав, що він ліпше пристрелить самого полковника, ніж віддасть йому до полку свого коня. Суди, Сергію, сам: родина цього візника тепер у безпорадному стані, бо цей кінь їх годував. От і піди, і не допусти цього злочину...

— Ти, Віро, даремне хвилюєшся: німці напевне заплатили візникові за коня.

— Може, і заплатили, але так, що вся родина в розпачі. Візьми й досліди цю справу.

— Ну, я не маю права цього зробити: це справа німецького командування і взагалі, коли інтересам держави стоять на дорозі окремі особи — ці перешкоди усувають у всякий спосіб. Мають рацію...

— А фактично, — в тон йому взяла Віра, — ти не вступишся за ображеного й скривдженого тому, що німці держать вас під своїми кулеметами, і, по-друге, інтереси окремої особи, хоч би й представника української нації, тебе не цікавлять ані найменшою мірою і образа його, звичайно, тобі не болить...

Сергій жартівливо всміхався в обличчя дівчини. Він допіру згадав, що вона лише якого півроку тому задириливо шпурляла в нього вилущеними сонячниками й дратувала „прогорілим комерсантом“ (його торік вигнано з комерційної школи за дебош), тепер це дівча збиває його з позиції у суперечці.

— Ти, Вірко, стала надто розумна!..

— А ти аж ні трохи не порозумнішав відтоді, як тебе лупцював батько за дебош у школі. Пам'ятаєш?

— Знову погризлись!.. — гукнула з кухні Ганна Андріївна.

— Віро, йди неси чай.

Пиля вже, засвітивши лампу. Сергій розважав родичів, обіцяючи все повернути на гаразд. Він запевняв, що на Тодосю лише наговорили, а певних матеріалів ніхто не має. Він і сам трохи дивувався, що йому вдається природно й переконуюче розповідати свої вигадки.

Після чаю Сергій і Віра пішли до міського парку. Вони мали десь знайти Коломійченка й з ним поговорити. Віра не хотіла лишати вдома саму матір, але побачити Павла було конче потрібно, й вона зважилася.

Цього вечора Коломійченко в своїм кабінеті нетерпляче чекав коменданта. Підходив що-хвилини до вікна, сподіваючись побачити на площі комендантових коней, бігав по кабінету з кутка в кутку і виглядав до вестибюлю. Уже було зовсім темно, приїхав комендант. Він не встиг повісити кашкета, як секретар уп'явся в нього очима.

— Бачили полковника?

— Авжеж...

— Ну?

— Казав, що настановити вас на коменданта куди ви хочете не може.

— А мотиви?... Які він має мотиви?... Кого ж він має послати?

— Еге-е..., мотиви, пане любий, у таких випадках завжди однакові: „Знаю, — каже, — що діяльний хлопець, але нічим особливим на роботі ще не визначається...“ Потім я випитав, чому він

упирається: є відомості, що на чолі місцевих більшовиків техник Довгий. Може це й помилка, але що ви прогавили його з кумпанією на облаті, то це, безперечно, так. У цьому й причина полкової немилости до вас.

Коломійченко стояв перед командиром, немов у гарячих чоботях.
— Що ж робити?

Комендант злегка всміхнувся, крутнувши правого вуса. Він удавав, що секретар спинився нерішуче перед нікчемною дрібницею.

— Що ж робити? — повторив той своє питання.
— А ви не знаєте, що повинен робити громадянин української держави? Не знаєте, до чого взятися, коли по всіх завулках чигають на нас наші „приятелі“? Коли всякі Довгі й Матвійчуки вмивають нас рудою при кожній нагоді!..

Але під обстрілом слів начальника Коломійченко встиг опанувати себе. Завжди в такі хвилини він раптовим напруженням волі сягав найвищої ясності своєї мислі й уміння такту. Один-два ходи в'юнкої думки й він уставив бучка в колеса начальника:

— Ви мене не зрозуміли. Те, про що ви мовите, я вже виконую. Мою роботу ви незабаром побачите. Але чого конкретно забажає полковник, щоб перевести мене на ту станцію за коменданта? Це мене непокоїть. Наші начальники завжди невдоволені, що їм не зробиш!..

— Пана полковника найбільше цікавить тепер робота підпілля. Знайдете матеріали — цього буде досить.

— Так?
— Звичайно, так.

— Ну, то я це виконаю. Не мине й десяти днів, як похвалюся вам наслідками. Не тільки матеріали, але й самих запільників — живих чи забитих... Сидітимуть вони через півтора тижня в льосі під нами.

— Не хваліться, поки не перескочили. У полковника є люди, не гірші за нас з вами, і до цього часу водять під замок лише таких, на кого натраплять... Пика не до вподоби — під варту. А хто розклеює по штахетах листівки більшовицькі — не знайшли. Не легко це. Проте, бажаю вам найблискучішого успіху. Хай вам бог помагає... Коли прийде хто до мене, подзвоніть на помешкання.

Комендант узяв папку з паперами й вийшов. „За нарід життя своє ддамо“ — наспівував він, стрибаючи по східцях до вестибюлю.

VIII

Тодось Довгий і Матвійчук мали відшукати партизанські загони Кропив'янського. Не довше, як за тиждень, треба було привести загони до залізниці в районі міста. За планом, виробленим на зборах

у Юрка Воловика, страйк мав початись негайно. Чекали слухного випадку, щоб на нього настромити терпіння робітників і, роз'ятривши незадоволення людей з влади, почати страйк.

Обидва ще не покинули міської смуги. Ховалися в хлібах і чекали. Обидва хотіли сповістити свої родини про себе. Умова з товаришами їх не спиняла. Отже ж вони лише на один день пізніше вирушать у дорогу. Умовилися, що Тодось уночі піде до своїх і прохатиме Віру на другий день піти до Матвійчукової матери, що самітно мешкала в місті.

А на ранок вони підуть селами, удаючи з себе різників, що скуповують товар. Куплять вола й гнатимуть його з собою, щоб не викликати непевности в людей. Коли дістануться річки Остра, за її порослими неприступними берегами шукатимуть партизанів.

Знову цілий день лежали в пшениці, але на цей раз було легше. Мали харчу на два дні і, головне, звязалися з товаришами.

У липні пшениця останній тиждень дістоє на пні. Коли витолочити місцину далі від шляху та наскубти й наносити сухого вівса, можна спокійно й вигідно перележати який день і не лякатися чужого допитливого ока. Цигарка Тодося гасне в пучках, а Матвійчук лежить голічерева й стежить за білісінькими, пухкими хмарками — як з'їдає їх ненаситна блакить одну по одній.

— Щось у мене, Тодосю, думки чудацькі. Дивлюся вгору й знаєш, кого мені нагадує вміте небо? Буржуя, брате, ненажерливого, виплеканого буржуйчика...

— Ну, а я цього не думаю.

— А ти приглянься пильніше... Бачиш, як у глибоченній пащеці зникають хмарини?

— Бачу... Але буржуї хмари не їдять — далеко діставати...

— Так вони-ж, брате, їдять пухкі булки, тістечка — все таке тендітне, пухке, що тане в роті... І жруть без кінця-краю... Як оте небо хмарини... А знаєш, Тодосю, йшов я колись повз станцію й бачив на пероні групу німецьких офіцерів — весело розмовляли, вишкіряючи блискучі зуби. І відтоді перебори шестерень на моєму токарному нагадують мені сірі мундири, що з кожного кутка клацають на нас. І далі що-дня не давали мені спокою шестерні. Навіть уві сні коло варстату метушилися офіцери й клацали на мене зубами. Ну, і доклацалися, що пішов я до Юрка, похвалився. А він каже: „Хочеш, то зроблю так, що не вони на тебе чигатимуть, а ти на їх?“ Ну, і став я відтоді більшовиком.

— Ти може шкодуєш об цім тепер?

На обличчі Матвійчукові набігла тінь. Він зниженим, але впевненим голосом відповів:

— Ти цей тон, Тодосю, облиш. Уміємо й ми робити по наказу. Здається за одним ділом відлежуємо боки в пшениці.

Замовкли. Години тяглися поволі. Було безпечно в хлібах — дрімали собі безтурботно. Вони мусили надалі йти й удень і вночі, тож зберігали собі сили.

Уже над вечір прокинувся Тодось. На солоні розметався догори лицем Матвійчук. Стояв гострий дух від примнятого під ним зілля. А навкруги підпадьомкали безпечно перепели.

IX

Перед світанком Коломійченко вертав додому. Шлях йому був з недалечкої слобідки до міста. Вітер зловісно шумів креслатими вербами над шляхом. Крізь легкий зодяг прокрадався ранковий холодок. Павло не чув шуму вітру. Він завше намагався бути обачний і діяльний, а тепер переконався, що треба скрізь натиснути... На хлопців із слобідки поклався, як на своїх. Обіцяли виказати всякого, хто за більшовиків, навіть шукали місце, де ті збираються ночами. А сьогодні мовчали, немов їх налякав хто. Той нічого не взнав і той так само. Не инакше, як намовив їх хтось. Сподівався всіх парубків, що сходяться десь у яругах на таємні наради, переловити, а тепер знову невдача, знову йому хтось напаскудив. Скликав би він усіх слобідчан на вигін, та приділив би кожному по десять шомполів, тоді хто й родича в більшовиках має виказали б. Але парубки ночами п'ють з ним розведений спирт, все йому обіцяють, а своїх слобідських таки не виказують. А сьогодні ще й попередили, що хтось ладнається зустрічати його вночі за слобідкою й „сурйозно“ поговорити. Але кому це він потрібний у житі серед ночі? Та він же не блазень і не передбачає від цього ніяких приємностей... Перейшов собі левадами на інший шлях, хоч і дав чималого гака, зате уник „приємної“ розмови. Коли хочуть його бачити, хай приходять до нього в комендантську. Він добре знає, що то за розмова може бути з парубками вночі серед поля. Ніяково було розпитатися в хлопців, хто це на нього немилостивий: чи з більшовиків хто, чи може Настіни „ухажори“ не хтять, щоб він ходив до неї на слобідку. Дурні. Ось поїде вона в осени до Києва вчитись, то й не ходитиме, а до того нікого не збоїться!..

З порідлого мороку виринув робітничий посьолок. За хвилину Коломійченко пішов темним закрученим провулком. Тікаючи від слобідських парубків, несподівано потрапив на посьолок. Ледве займалось на світ. Питьма рідкішала. Він добре зорієнтувався на місцевості. Лише яких два роки він виїхав звідси до міста, то ще не встиг позабувати посельчан. Йдучи головною вулицею посьолку, він пригадував на розвагу собі прізвища хазяїв, що їх минав дорогою. Йому прийшла чудацька думка — дістати крейди й понадписувати на кожних воротях „більшовик“ „кацап“ і т. д. Отак би позначив

усі двори, а на ранок прийти з німцями й зробити сортировку... Іноді він спинявся перед чийми ворітьми, пригадуючи, до кого можуть належати симпатії власника. Але здебільшого він напевне про це знав, бо часто сюди ходив і мав серед посельчан знайомих.

Високі ворота з залізним острішком вимусили його спинитися на мить. Це був двір Тодосевого батька. Коломійченко вчепився за паркан і, звівшись на м'язах, заглянув на дворище. Там було тихо й порожньо. Тоді вийняв складаний ніж і вирізбив глибоко на паркані „більшовицька сволоч...“ Фразу закінчив брудною лайкою, радо всміхнувся й рушив далі. „Тепер хоч паркана ламай...“

Ураз спало йому на думку, що може в цей саме момент Тодось сидить у своїй хаті й може з ним ще хто є. Вернувся до воріт Довгого й переліз паркан. Ховаючись за бузковими кущами, підкрався до вікна. Припав ушима до віконниці, ловлячи найменший шелест. Але в хаті було тихо й темно.

Уже за городом з поля розтинали ніч жайворонкові пісні. Але пільма ще заволікала рябою павутиною хати й городи. Посьолок солодко спав.

Коломійченко вийшов на город. Він був певен, що Тодось в одну з найближчих ночей має повернути додому, і йому заманулося самому без жодної допомоги впіймати більшовицького агента. Щоб тоді сказав пан полковник? О, напевне, задовольнив би його прохання. Він пошкодував, що було ще темно й не можна було шукати сліду по навколишній пшениці. „Доведеться ставити варту поблизу що-ночі“. Він підійшов до огорожі, лаштуючись перелізти на поле. Серед глибокої тиші нараз злегка рипнув паркан. Павло застиг на хвилину, впиваючись очима в рідкий морок. За мить на паркані зіп'ялась сторожка постать, пригнулася, ладнаючись стрибнути в город, але враз вони — не побачили — швидше відчули один одного. Миттю спорожнів паркан. Лиш зашелестіла тривожно пшениця. „Стій!“ — що сили вигукнув Коломійченко, дістаючи револьвера. Він не встиг роздивитися постать, але був певен: Тодось приходив додому. Залементували собаки і зашуміло колосся від гонитви. Біжучи нивою, Павло пам'ятав лиш високу чорну постать, що раптово виникла на паркані й уявляв чомусь лише Тодосевого технічного кашкета із значком. Перед ним було рясне колосся й ні душі навколо. Пшениця вліталася між ноги. Збагнув, що гонитися навмання даремно. Стрелив у повітря й спинився. Постріл якимось нескоро віддався луною. Павло вилаявся вголос і побіг з поля. Тепер уже не згадував коло кожних воріт про хазяїна, а поспішав як-найшвидше до станції. Бравнінга так і забув укласти до кобури. Біг, щоб, не гаячись, вислати на поле дозори. Напружував пам'ять і не міг схопити якоїсь думки, що враз збентежила його. А неспокій примусив його наддати ходи й бігти посьолоком, гупаючи чобітьми на

весь куток. З-під воріт викочувались великими чорними гарбузами зацікавлені ним пси й гонилися цілою тічкою по вулиці, хапаючи зубами секретаря коменданта за халяви. А один лохматий собака умудрився вхопити втікача значно вище й одшматувати порядну латку дорогого синього сукна. Після цього пси, немов злякавшись такого нахабного вчинку свого товариша, розкотилися враз по дворах. Перед вокзалом заховав револьвера і, притримуючи ззаду латку рукою, вбіг до комендантської. Вартовий спав і не прокинувся навіть на його крочки. Павло хотів розбудити його, але раптом згадав чомусь, що полковник узнає про нову його невдачу й зробить йому догану. Хвилину поміркував і тихенько вийшов з приміщення... Візник, стьобаючи конячину, чухав потилицю, а Коломійченко тупо дивився в його спину й намагався не заснути, поки приїде додому.

X

Сотня Сергія Довгого розташувалась у будинку міської гімназії. Він жив тут же в маленькій кімнатці зі своїм товаришем. Дводенні маневри по навколишніх гаях надто втомили і козаків, і його. Удень сидів на вікні й з другого поверху мляво оглядав шумну вулицю. Повз гімназію точилася головна вулиця міста. Проходила часом німецька піхтура, проїздив, грюкаючи на все місто, обоз, або пролітав, здіймаючи руду на південному сонці куряву, легковий авто з німецькими офіцерами. „Чомусь їх особливо багато сьогодні“ — думав мляво Сергій. Йому набридло дивитись на брук і в натовп. Цими днями в його думки непомітно ввівся неспокій. А чому — і сам не розумів.

На вулиці гуркотять без кінця колеса, з пішоходу чути мішану з кількох мов розмову й по гімназії нахабно вривається до кімнат високий звук кларнета — скликають на обід. А над ліжком у нього висять листівки з портретами гетьманів і письменників і мляво дивляться з засидженого мухами паперу. Сергій змахнув хусткою порох з Шевченка й Драгоманова і, певно, в соте перечитав напис під маленьким портретом Богдана — це були умови переяславської угоди Богдана з російським царем. Завше цей напис викликав у нього обурення на Росію й гаряче бажання помсти. А сьогодні він мляво одвернувся й запитав товариша:

— Ти зауважив — у місті серед людности здається не цілком спокійно.

Той лежав на ліжку й перегортав сторінки новенької „Історії України“ Коваленка. Сергій продовжував:

— Власне, не стільки в самому місті, як на робітничому посольку. Як ти гадаєш, чому робітники хвилюються, чому вони не бажать працювати спокійно, а ставлять до начальства різні вимоги?

А знаєш, що на останньому тижні три відремонтовані паротяги не вийшли на лінію, бо й знову в них „щось зіпсувалося“... Що ти з цього приводу думаєш?

Той відклав на бік книгу й подумав.

— Що я думаю? Справа — „швах“... Німці об'їлися українським салом і з... Україну... Більше я не знаю що й думати.

— Виходить вони зайві?

— Хто — німці? Звичайно, ні. Без них нас переріжуть, навіть знаєш хто? Оті, що навмисно псують паротяги, щоб не пускати на лінію. І взагалі становище наше...

— Я це знаю. Нам, військовій старшині, треба про це добре поміркувати.

— Облиш, Сергію: пеклуватись нам не доведеться. Така доля України з давніх-давен... Як та повія — коли не з поляками, то з татарами, турками або з кацапами... Наші гетьмани позвикли чужим панам лизати... от і тепер не можуть відмовитися від свого смаку...

Він довго вигадував найдешкульніші лайки, під кінець забувши навіть, кого саме хоче лаяти. Вишукана лайка сама по собі захолювала його. Сергій не слухав. Він вийшов з приміщення й рушив на робітничий посьолок до своїх. Хотів він трохи розважитися. На дворі застав батька. Той повернувся з машини й лагодив паркани.

— Треба ставити нові дубки: старі підгнили — не держуть.

— А може все це, батьку, даремно. Перечасувати б треба... щоб пішло все на вітер.

Старий збентежився.

— Не віщуй лихого. Натерпілись і так.

Вони рушили до хати.

— І без мого віщування ще буде всього. Ви думаєте все вже кінчилося? Ось воно лише починається...

Старий дуже стривожився.

— Маєш нове що? Кажи...

— Та, ні...

У хаті до Сергія привіталися мати й сестри. Він шукав очима меншого брата.

— А Євген де?

— Нема, — заметушилась мати, — слава богу, його тепер і з собаками не знайдеш!.. Ми йому тепер не до думки. Люди бачили десь на луці — вчиться стріляти, з чого — не знаю.

— Накажіть не ходити.

— Оце ж буде він мене слухати!.. З босяками звязався. До книги з ломакою не заженеш. „Тільки займіть, — каже, — до Москви в більшовики втечу...“ Говори з дурнем після цього... Непокоїть мене це.

— Нехай я з ним сам поговорю.

Готувались до чаю. Увійшов старий Довгий.

— То що ж маєш нового, сину?

— У мене нічого нема; це тепер до вас за новинами ходять...

— Є й у нас, сину, дещо...

— Страйк?

— Є трохи й за це.

— А що саме?

— А те, що наші деповські босяки ледачі, сами не хочуть робити й інших намовляють.

— То що ж інші?

— По-різному... Більше мовчать, бо й сами не знають, як бути. А є такі, що радо підтримують більшовицьку агітацію. Проте, що до страйку лише чутки ходять і не знати ще, чи такі справді що з цього вийде. А як на мене, то я б усіх агітаторів повиловив би та на Пинські багнища — хай трохи жар їм прохолоне. Схоже, немов Юрко Воловиків коло цього впадає; така хитрюща лисиця — себе не зрадить... Обличчям теж не видасть. А батько його ще змалку по запіллях відомий — в того ще менше вивідаєш. Юрко двічі зі мною на машині помічником їздив, то було говорить, говорити, за все розповість, а чому сам радіє — не визнає. Небожа Тодося вбрали з посьолку. От ще хто каламутив публіку. Тепер навчать, як треба мовчати. Учора надсилала Вірку муки позичати...

— Може відвідали б зараз їх, — мовив Сергій.

Він жалів родину свого дядька, бо сварився лише з Тодосем. У голову йому закрадалася думка про допомогу. Видко було, що старі нехотя пристають на його пропозицію. Мати так і не згодилася. Сергій пішов з батьком.

— Фронт тепер, — оповідає Сергій, — на місці став, не посувається. А коли хто тут напаскудить, то військо гетьмана з німцями може хлинути назад.

У голові не на жарт збентеженого старого переплутались думки про фронт, страйк, евакуацію... Він боявся, що фронт ізнову може відкотитися під їхнє місто.

— Машини я ніколи не кину, — говорив він синові, — хоч би нахвалялися зробити що. А визнаю, хто підбурюватиме, комендантові скажу. Хочуть, щоб ізнову снарядами місто палили!..

На воротях, радо всміхаючись, їх зустріла Віра.

— Лист є від батька. Знаєте де?... Аж під кордон до Польщі загнали його з німецькими ешелонами. Їх на машині дві бригади. Німці від машини не пускають: бояться, що страйк спалахне скрізь, то без механиків лишаться.

— А повернеться коли?

— Може за тиждень... Селяни на ділянках розносять путь, то поволі посуваються.

Між обома родинами були не цілком дружні стосунки, але звістка про Тимоша Довгого все змінила. Вірина мати вибігла назустріч родичам чоловіка й крізь сльози хвалилася звісткою. Про Тодося немов забули. Посідали в садку на ослоні. Ясний вечір гонив теплі хвилі пахучого повітря. А величезні зграї гайвороння своїм віддаленим криком лише довершували навколишній спокій. Сергій з Вірою вийшли хвірткою на поле. Прокладала перед ними собі путь покручена стежка. Віра вийшла наперед, а він, заклавши назад руки, поволі ступає за нею. Хвилинами нагинався в колосся за волошками. Тоді шорсткі вуса пшениці лоскотали йому вид. Сам він ніколи не працював на полі: в батька не було поля. Ниви кругом були селянські. Але саме в цей момент відчув він найгостріше любов до цього чужого йому поля. І всю Україну уявляв, як безкінечне жовте поле з блискучими вогниками волошок. І на тому полі він не міг уявити свого місця. Йому здалося, що він стирчить високим порожнім колосом, що на нього навіть і шкідлива кузька не сідає.

Усміхнувся своїм чудацьким думкам і знову почав зривати сільного й червоного цвіту. Віра десь заховалась з поворотом стежки. Несподівано Сергієві очі висліділи щось у колоссях, і він спинився. Інстинктом військової людини підхопив річ. То був старий шкіряний паперовник з якимись паперами. Він здивувався: цю річ він десь бачив раніше, але так давно, що встиг уже забути. Поклав шкіряника в кешеню галіфе й поспішив до Віри. Але думка про власника знахідки вліталася йому в думки й трохи бентежила. Далеко на горбі спинилась Віра. Над заходом пухкі хмарини кєр-вавились тендітною габою, а на самім обрії застигли в широкім полум'ї злотисті хліба.

Сергій став поруч з Вірою.

— Ти ходила цією стежкою?

— Дуже часто. Вона біжить на оте село. А недалеко від нас од неї два роги відбігають: ліворуч — на слобідку, праворуч — на Чорну Луку — гайдамаки туди розстрілювати водили.

Він змовчав, зрозумівши її останні слова, як натяк.

— Ну, рушаймо назад, — промовила вона якимось навмисно голосно, — матери надовго не можна кидати: неспокійна вона за Тодося.

Тепер Сергій швидко пішов поруч з нею. Думки йому закрутились у якомусь невихідному колі. Він допіру згадав, що знайденного шкіряника бачив у Тодося. Значить, Тодось приходив додому, а це дівча весь час дурить його. Він плутався в думках, не знаючи, чому має вірити. Там, де знайшов він паперовника, колосся було примняте: хтось пройшов пшеницею в напрямку до города Довгих.

— За Тодося нічого не чути?

— Нічого. Коломійченко обіцяв клопотатись у начальника в'язниці про побачення для нас.

Вона відповідала просто й не дивлячись на Сергія. А він ледве втамовував гнів.

— Вони, звичайно, мають критися від нього, гайдамацького офіцера, але він і так знає багато... А ще скільки визнає, коли прогляне папери з шкіряника!...

І подумав: „Добре вона вдає з себе одурену. Обидві хороше провадять ролі: і мати й дочка“...

Але йому стало приємно, що обидві вони в його руках — варто лише піти з паперами до кого слід і...

— Слухай, Сергію, — взяла його за руку, — признайся по щирості, — ти цілковито ймеш віри тим, за кого ведеш своїх козаків? Тобі не здається, що ти подібний до циркового танцюриста на хибкому дроті?..

— Ти, певне, Віро, хочеш із мене зробити більшовика... Немарнуй своєї молодії енергії — свого не дійдеш. Я не запродамся...

— А хіба ти ще ..

Він перервав її слова:

— Знаю, знаю, ти мені зараз почнеш говорити про катування селян, про незадоволення робітників...

— А, звичайно, про це треба завжди пам'ятати.

— Я й пам'ятаю. А ти не забула, як, відступаючи, більшовики застрілили двох механиків у нашому депі...

— Але вони відмовились везти ешелони...

— Щоб вони не зробили, а маємо факт...

Вона гаряче заперечила:

— А ти пішов би на посьолок та послушав, що говорять люди про цей „факт“, то, певне, не наводив би його... Також послушай, що говорять люди про вашу чудернацьку ясновельможну ляльку...

Він зауважив, як підсилося її дихання. Вона хвилювалася. Тоді він голосно засміявся:

— Ти дуже вперта. Півроку тому я за такі твої слова взяв би жмут добрячої лозини й наказав би вишмагати тебе, як уперте, зухвале дівча. Тепер же ти — панна й слова твої дещо важать. За тобою впадають усякі секретарі комендантів і німецькі офіцери. А колись цей Коломійченко в піжмурки з тобою грався.

Вона спалахнула.

— Хочеться мені зараз плюнути на твоїх німців і на Коломійченка... Виродки якісь!..

— Ну, тепер не дуже на них плюнеш...

Підходили до двору.

— Але ж і сволочі всі ви порядні, — гостро відказала вона й ступила до двору.

У садку на ослоні все ще сиділи старі. Побачивши Сергія, Ганна Андріївна не втерпіла:

— Ось ваше золото суне, що з одної тічки з гайдамаками...

— А то ж поряд з моїм і ваше, здається, чемчикує...

Старі, видно, знову гостро поговорили. Ганна Андріївна ніколи мовчки не зносила жартів Сергієвого батька й докоряла його гайдамакою сином, а він її корив більшовиком Тодосем.

Лаштуючись іти додому, старий Довгий, жартуючи, промовив:

— Ну, Ганно Андріївно, видать, не довго чекати, як німці Москву заберуть.

— Дух би їм забрало, Арсене Васильовичу, як вони впіклися уже усім!.. Та побачимо ще, куди їм путь судилася... Хіба нам знати!..

І після гостей у будинкові Ганни Андріївни стало порожньо й тривожно. Чути, як знепокоєна муха черкала, летючи, струну на гітарі. Об віконницю дряпалось вишневе гілля, немов налазливий сум просився до хати.

— Сьогодні, Віро, перед світанком, казали сусіди, стріляв хтось біля нас на полі. Чути навіть було, як гукав хтось...

— За нашим городом ще й тепер витолочено пшеницю,— відказала Віра.

Закладали двері на гаки й засови.

XI

Минуло кілька днів. У Тодосевому паперовнику Сергій не знайшов важливих документів. Не було навіть особистих Тодосєвих паперів. Але в належності знахідки до Тодосєя Сергій не міг сумніватися: на паперах, що такі були в паперовнику, він упізнав його руку. Ясно собі уявляв і те, що Тодосє останніми днями якимось відвідував свою родину. Але за все Сергій мовчав. Одного разу зустрівся з Коломійченком і здивувався:

— Ти схудав, Павле, немов місяць сидів на хлібі й воді. Надто стягло тебе, а під очима — синці...

У секретаря коменданта вогко блищали очі, а вигляд обличчя часто мінився так, що Сергієві здалося, немов перед ним пересовують довгий іконостас з страдницькими лицями.

— Я з твоїх родичів, Сергію, отих мати з дочкою — душу вимотаю, коли вони не розкажуть правди за свого більшовика...

— А чим вони завинили?

— Вони держать із ним звязок. Я це напевне знаю.

— Я тебе, Павле, не розумію...

— Зрозумів би, коли б побував у моїй шкурі. За кожну дрібницю тебе сіпають...

— А саме?

— Та ось... Днів зо три тому якісь терористи-більшовики потягнули зброю в німців, що стоять у гімназії... Забрали кілька

револьверів і коло десятка ручних гранат. От і посуд, поміркуй — кому це все потрібне? Хто стане важити своїм життям, лізучи до касарні? А до всього цього — в депі хтось підбурює робітників на страйк... Усю цю справу має дослідити комендант, а він усе складає на мене... У штабі чомусь гадають, що всі капості виходять з робітничого посольку, а він під нашим доглядом. Я тут своя людина.

— Був колись, — уставив Сергій.

— Так, був колись, а тепер маю звязки з деким і це не по-суває моєї справи на жоден крок.

— Якої системи покрадено револьвери?

— Шість бравнінгів другий номер. Навіщо тобі?

— На всякий випадок... Зустріну в кого — заберу.

Помовчали.

— А як у тебе з переводом по службі?

— Ну його... — вилаявся секретар, — витягнуть з тебе сік, а потім кинуть посаду, як собаці негідну кістку.

— Та-а-к... Проте не буду відбирати тобі дорогого часу. Бувай.

Коломійченко, хитаючись з боку на бік, мов старезний віз, завернув за ріг до вокзалу. Сергій подумав хвилину й, запаливши цигарку, рушив до старих.

Як бажав він не лишатись на самоті!.. Давнє товариство його на посолькові розбіглося по різних владах, а частина потрапила до острогів і на Пинські багнища. Нікого не лишилось, нікого, щоб до нього міг він піти, зібрати гурток і перевести ніч — з піснями десь під вишнями чи на луці за оселями. Але швидко думки його прийшли до дійсності. Сьогодні він неминуче мусить побачити брата Євгена. Жахлива гадка швидко перейшла в певність — крадіжка зброї в німців не минула Євгенових рук. Він з товаришами, безперечно, щось затіває.

Під гнітом сумних думок Сергій ішов посольком і не завважав, що багато знайомих посельчан, зустрічаючись, одвертаються від нього. Лише двоє чи троє низько вклонилися ще й хотіли зачепити розмовою, та він, задумавшись, не звернув на них уваги.

Побачив Євгена, коли той виходив з двору.

— Куди маєш іти?.. Зачекай, дещо хочу сказати.

Хлопець зневажливо повернув лице до брата й немов укусив словами:

— А я тобі нічого не маю казати. Відчепись...

Сергій став йому на дорозі. Він був проти брата, як телефонний стовп, підпертий другим меншим. Він узяв за плече:

— Віддай бравнінг, що їх покрав ти в німців.

— Якої тобі системи? — спокійно запитав хлопець.

— Бравнінги другий номер...

— Другий номер?.. Ага, єсть!..

Він скрутив під ніс Сергієві дулю:

— Оце тобі номер перший, а оце другий,— він зробив таку ж комбінацію другою рукою. Потім весело зареготався й, обійшовши остовпілого брата, рушив своїм шляхом. Сергій миттю здогнав його:

— Віддай револьвери!..

Євген раптом почав захоплено оповідати. На свої п'ятнадцять літ він був надто високий. Біласте волосся й засмагле сухорляве лице говорили за його малі літа, надмірну жорстокість і не аби-яку відвагу.

Вузьким провулком вони вийшли за посьолок.

— А тобі хто розповів, що покрадено зброю? Коломійченко? Ото ще ідіот!.. А як ти догадався, що то я з хлопцями обделаю? Здорово ми, розумієш, обійшли німців! Одного поставили на сторожі в садку, а ми вдвох — раз, раз — за пазуху й — навітки... Ставок перейшли по груди в воді, а потім роззулися, щоб із собакою не знайшли.

— А навіщо вам зброя?

— Треба. Скоро навчимось стріляти, тоді знайдемо роботу...

— Дурні ви, та вас же половлять, як цуценят.

— Ну й що?

— За такі витівки постріляють.

— А хто нас впіймає?..

— Я вас, цуценят, переловлю,— розсердився Сергій.

— А цього не хоч?.. Ха-ха-а...

Міцний удар Сергієвої долоні хлопцеві в лице припинив йому мову. За мить він завертівся в дужих Сергієвих руках, стогнучи від задушливої злости. Як з павучого плетива, він не міг вирватися з братових рук.

— Пу-усти!!!

Сергієва долоня звучно й часто падала йому на лице, аж поки він не вп'явся нігтями йому в шию. Міцні обійми на мить розтулились. Євген покотьюлом одкотився від брата. Ще мить і він вихопив з кешені блискуче, синювате...

— Н-н-а-а!.. Зар-раза!..

Два коротких постріли вдарилися в дальній паркан і швидко віддалися луною. Сергій розгублено впав за купою сміття, а коли за хвилину звівся на ноги — Євгенова найжачена голова біліла вже серед пшениць — він швидко біг у напрямку до луки. Євген не вмів ще влучати, й кулі не зачепили Сергія. Навкруги було порожньо й тихо, лише дві собаки, що порпались до того на смітті, втікали на різні сторони, налякані пострілами. Сергій зажмурился від сонця. Буйна радість урятованої людини виповнила його істоту.

— Ах, щеня!.. А коли б стріляв, не відбігаючи?.. Таки й справді терорист, як казав Коломійченко!..

Незвичайна пригода з братом порушила правильний струм його думок. І немов хто раптом стягнув густе запинало, що заволокіало, гнітило його свідомість. Зібрати б козачі сотні з усього міста, з кулеметами, гарматами!.. Повести б за собою!.. Але на кого?.. За що?.. Під ногами плеше Славута, а навкруги тирса шумить — тече безконечною сріблястою повіддю за далекі, безмежні обрії і скиглять над головою чайки... „Гей, товариство!.. — кричить він, — гей!..“ На кого?.. За що?..

Знову він на запорошеній вулиці робітничого посьолку — йде твердо, впевнено, оглядаючись навколо, а легкі, привабні думки все плутаються в блискучому павутинні, немов меткі перепела в зеленій сітці.

Побачив перед собою ворота батькового дворища.

(Кінець першої частини)

МУЗИКА ПРАЦІ

Стуки - цоки, стуки - цоки
Креше криця кременці;
Закружляли кроки - роки
В вихрі, в сонячнім кільці!
В синіх лясках пісня тоне,
Ловить мову молотків.
За вікном вагони з Дону
Мчить пустун - локомотив.
„Що досягнуть гуни, хами?!“
Зайво захід заходив:
На руїнах — Дніпрельстани —
Відгук азійських сил!
Стуки - цоки, стуки - цоки
Праця, право, прапори;
Гомонять струмки, потоки
Стрімко, бурно з - під гори!

М. ДОЛЕНГО

ПОЗАПЛАНОВИЙ ЦИКЛ

I

НАД ОБРІЄМ

Бувалий, літній вечір
І стародавній сум.
Химерні, хмарні речі
Над обрієм задум...

Дивилось мовчки море,
В очах йому стовпи.
Згори було прозоре :
Цілуй та слюзи пий.

II

ПРОСПЕКТ ІМЕНІ...

Навіщо з моторошних сторінок Достоевського
В пестливий мій роман Ви жадібно зійшли.
Дзвенить широчінь дореволюційного Невського,
Виринає Ваша постать з гарячої мли.

Колихає пам'ять дзвінками свічадами,
Рожевими хвилями підхоплює Вас.
І шумує Сімнадцятий військовими радами,
Підноситься, гідний Вашого захоплення, час.

Але Ви зупинились на сторінках Достоевського,
Міщанська „чесність з собою“ спровокувала Вас.
Мовчки сам я пішов лівим боком радянського Невського,
Дзвенів наді мною до сонця піднесений час.

III

ЗИМОВИЙ ВСТУП

Останній чи осінній
Був вечір дорогий.
Ховались теплі тіні
Поза міські роги.

Сто тисяч білих райдуг
На тихому снігу
Блискучу склали раду
Під невимовний гук.

Далеко, невимовно —
Елегія віків.
Озброєно та змовно
Повстав над нею гнів.

Гостро прорізує ранок
Сірі мізки та неба.
Високе зорі сопрано:
Перемогою боротьба.

Кров'ю — майбутнього нарис.
Геть, понад планом, там
Наш зашарівся парус:
Земля, корабель, мета!

В зухвалі чорні простори
Дзвінкий жест паля...
Поета заступить історик,
Скаже: початок і шлях.

IV

ЛІТОПИС...

Щоб назустріч комуні льотом
Аеророзвідка мрій,
Снігом споминів, дослідів льодом
Укриваємо попіл і гній.

На полицях в істпарті — бурі,
Що колись колихали степ.
За віконним мережевом гуркіт:
В берегах будівництва неп.

V

ПЛАКАТ

Застаріла редакція світу,
 Що склав його бог-капітал.
 Час уже наспів для заповіту
 І біблійно вийшов „Капітал“.

Події стрічкою, кінематографічно
 Розгорталися в прискорений глум.
 Але немає навіть зради, щоб вічно,
 І має ж таки досягнення людський глузд.

В кіно Комінтерн за сценарієм Ленін
 Праці парус летить через книгу в віки.
 На екрані майбутнє в комуні зеленій,
 Де спочили Червоні Віки.

VI

ВИСНОВОК

Вітер і висновок — в очі,
 Зелений хвилюючи глиб,
 Щоб далі від хмар та хиб
 Скерувати зусилля творчі.

Не риторика, просто дні,
 Що напружити їх треба,
 Аби в подіях, на дні
 Розв'язати прихований ребус.

Харків
 11 — 18/XII 1927

К. ГОРДІЄНКО

ЗАПІЛЬНІ НАРИСИ

1. З КОШИКОМ ПО ХЕРСОНЩИНІ

Я одержав завдання: розвезти літературу по Херсонщині (да, перед тим ми з емісаром зайшли до Фанконі, випили по склянці чаю і мене було прийнято до залізних лав партії).

Це було зимою 1918 року, коли Україна стогнала під гетьманськими канчуками (а далі ви знаєте з відозв)...

І ось мені, недосвідченому юнакові, було доручено цю складну справу. Ідейний мій багаж тоді був — 2 пуди „Боротьби“ — видання УПСР (боротьбистів), брошури то-що. До того ж я прочитав усього „Шерлок Холмса“ і моє революційне серце прудко билось під подертою шинелею.

Вовк — високий, чорнявий, середнього віку робітник мешкав на одеських околицях. Прогнила „Косарка“, будинки... Невеличку кімнату його було завалено нелегальною літературою — під тапчаном, на варстаті, в кутку — скрізь... Вовк напихав кошика свіжим числом „Боротьби“ (№ 2), мене ж — розповіддю про те, як він сьогодні отой великий мішок вдень виніс з друкарні (Пушкинська вул.), привіз візником додому. Од його слів я запалювався героїзмом і апетитом. Господарка почастувала мене тоді чорною кавою. — Головне, синку, не бійся, — казала вона вкладаючи мене спати.

Про те, як другого дня цементовим кроком (2 пуди кошик) з бетонними думками я сідав у пароплав, не цікаво. І як на прощання тужливо гудки вили — прощались зі мною — теж...

... Гойдаючись на холодних хвилях, пароплав обминав ріг. Вдалені щезало місто, димарі...

Якийсь веселий чоловік приніс вістку: в Очакові перевіряють документи й переглядатимуть багаж.

... Дрижало море піняве, хлюпалось. Небо хмарилося. Пароплав мечем січе, рубає, віялом розкидає хвилі.

Невже ж, подумав я, мені так-таки ніколи не доведеться писати підпільні спогади?

... Берегами високий очерет тремтить, вода потемніла. Рибальські човники похитуються.

З усього було видно, що небезпека близько.

Над морем нависли попільняні хмарки, зловісно скиглили птахи...

Та судьба оберігала мою літературну кар'єру — пронизуючи очі сковзнули по моєму обличчі мов чайка по воді. Зрештою то був якийсь крамар.

Тому, що я кожную хвилину думав, що мене можуть заарештувати, я вирішив зовсім не думати... Дивився на гавань, метушню, людей, серед яких, можливо, підживдав мене шпиг.

Коли ж візник заторохтів назустріч вартовому, я подумав: а гарні дівчата в Херсоні.

Літературу я одвіз до книгарні, яку не застав... Перебралася на нове місце (партійна інформація!)... Довелося шукати — адже нові книжки привіз. Знайшов, здав. Похапцем. Прохали поінформувати про ситуації — та я був у роз'їзді і тому не в курсі справ. А проте — на Україні гетьман і виходить „Боротьба“. Тоді мене більше не розпитували.

Коли ви розвозите нелегальну літературу, то, з одного боку, ви — „чарівник з теодолітом“ (особливо коли візником їдете), з другого ж ви — „Закутий Прометей“ (коли вам, приміром, не палять грубки на ніч в готелі „Росія“, а вранці беруть подвійну платню).

... Спали безтурботно хатки. Згусла темрява повила місто. Мокрий сніг залітав під халабуду, заліплював вії. Силуети тополь бовваніли шляхом вокзальним...

Потягом їхати значно краще. Засунув кошика під лавку, а сам сидиш собі проти полковника в єнотовій шубі.

На випадок чого:

— Чий кошик? Може ваш, господин полковник?

Та чому він так пильно придивляється? Каламутними жовтими білками?

В Миколаєві літературу одвіз до тов. Юрченка. Молодий, бравий хлоп'яга в сивій шапці. Надвечір ми пішли до місцевої просвіти ім. Аркаса. Тут було повно інтелігенції. Точилися жваві дискусії: як гадаєте чи може існувати таке чудовисько, як український більшовик? Український більшовик?!

Тов. Юрченко гадає, що може...

Всі накинулись на його, даяли — „ах ти ж комуніст!“ — Не, — каже тов. Юрченко. — Комуніст!

Важко працювати, — скаржився тов. Юрченко — три активних робітники — вся миколаївська „організація“. Бракувало літератури, тепер засипимо всі заводи.

... Знов свище вітер зі снігом, вривається на площадку, пронизує груди. Синіють пальці, думки рожевіють.

Ніч. Лисавецький вокзал.

Обірваний, брудний хорий покотом люд — полонені з Німеччини... По всіх кутках, під повіткою, на морозі — стогнали, вмирали.

З клунками вештались селяни, дзенькали шпорами офіцери.

Метушня. Два офіцери озвіріло полощуть нагаями селянина. Обличчя — в підтьоках, з носа кров. Руками в червоно-синіх пасмах захищає обличчя,—

— ай-ай... ввв... звенить... ваше благородіє... вваше... ай! та за що?... помилуйте... ввв... ай!

Люд скупчився — п'ялить очі — теж розвага...

В другому кутку буфет. Купи яства всякого... Виблискують шереги пляшок.

Хоча революціонерів їй не личить мерзнути („не зважаючи на те, що тіло його пронизував жорстокий холод, він, здавалось, не відчував його“) — тіло моє пошерхло, зашкарубло, мов білизна на морозі. Мало того — зголоднів.

Шматок м'яса мій сотні язиків облизали, обсмоктали, обкусали. Шклянку чаю висмоктали...

Літературу одвіз на Нижнє-Донську, до просвіти. Тут теж молоді браві хлопці. Про політичні події не розпитували, а розповідали сами: набили зуби гетьманцям.

... Полонені штурмують вагони. Метушня, зойки, тиск. Зігріті теплом власної пари віджили. Під тихомрійний гуркіт коліс точаться розмови. І на який біс вирвались?..

Знаменка — перехрестя. Тут теж полонений, хорий люд покотом у бруді лежить, ціпеніє. Пересадка.

Ніде спати, сісти. Потяга ждати — ніч, день. Стоячки задрімаєш — коліна ослабнуть — падаєш. Инколи зароджується думка — втомився, знесилів, нездужаєш, — та так, щоб і сам не знав.

Олександрія — останній пункт. Недалечко від станції, мов на виселках, хата.

Григор'єв, присадкуватий, крем'язний у синьому мундирі жвавий чоловіча, радо зустрів, засунув сундучок з нелегальною літературою під ліжкс, метнувся до сусіди по самогон, розпитував мене про політичні події: ну, як там ваші більшовики?

— ?!

— А „боротьбисти“...

— Та хіба ж вони?... Ич. чужак і не знав...

А в них вже все тут готове. Село жде аби вдарити. Контрольором на млині працює, все знає. Минулої ночі намагалися зірвати міст, відрізати, не вдалося.

Ледве не вдосвіта прибїг Григор'єв з міста радісний та заклопотаний. Німці евакуюють місто. Влади нема — селяни громлять магазини, розтаскують добро. Вже погромили гімназію, побили фізичний кабінет, дещо розтаскали.

Я швидко зібрався — треба поспішити — почнеться катавасія — зав'язнеш, а там же революція в Одесі, як же ж?.. Та й грошей нема...

Вийшов на перон — потяги не йдуть.

Помандрував пішки.

Свистів вітер, снігом шпурляв у обличчя. Влада на Україні хоча й була ще гетьманська, проте зійшло сонце.

... А сніг жовтий - жовтий...

... А на пероні — каруселі...

Все кружляло — колія, обрії, лісок.

Здрігалось тіло, цокотіли зуби...

Та я радів з тієї думки, що перше складне підпільне завдання я, недосвідчений юнак, виконав з честю, навіть захорів.

З цього я мав велику моральну насолоду і сипний тиф.

Ще раз моє революційне серце прудко забилося під подертою шинелею.

2. РОБОТА В „ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ МАШТАБІ“

На одеському бульварі біля гармати скупчився натовп.

... Французькі прапорці лопотять на військових кораблях — плазує новий сірий ведмідь в гавань.

В натовпі тихо. Недоуміло, в мовчазній тривозі на море очі п'ялить юрба, не то на сірий плескіт хвиль, не то...

Натовп заворушився, повернувся, круто метнувся убік. Зідхнув глибоко.

... Лавами сірих мундирів хвилюється вулиця, цокотять залізні кроки — французьке військо.

... Істеричний вереск чайкою метнувся — з балконів хусточки мають — привіт, привіт, спасителі!

Тупо всміхаються мідні лиця — то насуплено здеревілі — зуави.

... Привіт, привіт „культура“.

Білі хусточки летять на брук. Істеричні зойки експансивних панянок з балконів, повногрудих мамаш; подвійні підборіддя мужів самодоволено вилискують.

Через місто прямувало військо до касарень.

— Ей, товаришок, — наздогнав я другого дня групу французьких матросів.

... Планували сніжинки великими клаптями, сновигав заклопотано люд, білозуба французька матросня в святковому настрою вешталась...

Перший подарунок від Одеси — пачку відоzw на французькій мові!

Недоуміло взяли, мняли, та, прочитавши перші рядки, похапцем сунули в кешеню, кивнули головою.

Почалися веселі дні.

Вовк поїхав чогось до Києва і тому, що я був політично неосвічений і наймолодший, мені доручено було розповсюдження нелегальної літератури серед окупанського війська.

Тепер я вже сам:

„виніс оту паку відозв — 2 тисячі з друкарні, цигарку в зуби, сів на візника і прикатав додому“.

Та чи міг я кращу роботу для себе найти будь я самим Карлом Марксом?

Почалися веселі дні жвавої роботи. Де там дні! — Ночі. — Вдень розповсюджуєш відозви серед французького війська, уночі розліплюєш у місті.

А вранці йдеш до Аркадія Миколюка (тепер в Наркомосвіті) і... Та Аркадій вже бачив як наші відозви скупчували натовп. (Відозви друкувались французькою й українською мовами).

Тоді я сам ішов, затесувався в юрбу... Досить було двом матросам стати біля телеграфного стовпа, як враз обліпить люд.

Матроси читали, похитували головами.

Наближався вартовий, довго шкрябав шаблюкою відозву, здирав.

А мені здавалось, що з неї кров капала.

Я тоді кидався на нові вигадки.

В моїх жилах летівся кров артиста (батько мій любив залити за галстук) — кожне діло я намагався зробити як найоригінальніше.

Так любив я стоячи на мосту на вул. Жуковського шпурляти вниз пачки відозв, коли з порту наближалась матроська рота. Це була картина. Матроси врозтіч кидались ловити, реготали, начальник безпомічно лаявся, галасував, махав мені кулаком, а я теж сміявся, бо стіни були високі і він нічого не міг мені вдіяти. Коли ж наближався поліцай, я вшивався.

Матроси, салдати, були „жертвами“ моїх революційних вибриків. Скрізь настигав я француза, скрізь совав відозви: чи то було в церкві (любили оглядати „наші“ церкви), чи то в пивнушці, кав'ярні, на вулиці.

Не мали вони спокою і вночі.

Скрізь ліпив я, де була потреба і непотреба. Можливо в той час я не був просякнутий усією серйозністю роботи. Здавалось ліпив я більше з любови до „мистецтва“. Бо хіба ж не приємно, приміром, мазнути квачем по велетенському склі центрального магазину (за спиною сторожа) Івана Маха, Баржанського, де не спущено штору, наліпити відозву, яку потім зубами не одгризеш. Або ж наліпити відозву під самим носом вартового на пошті, де тоді чергувала французька варта. Принаймні, які б мотиви мене не збуджували до цього, я тішу себе надією, що шкоди від цього для революції не було.

З яким би запалом, та енергією я не працював, мені стало зрозуміло, що один багато не зроблю — бодай найбільш 100 відозв мені щастило розповсюдити за день. А всіх — тисячі — треба протягом кількох днів, бо інакше нові теми, нові відозви.

Використовувати пові й (як хтось, не пригадую, мені радив) — було кінематографічно й химерно. Церковнослужителів, офіціантів — так само.

... Вулицями обідрана рота газетярів мчить, галасує — „Маленькие новости“ — роздає направо й наліво відозву французьким салдатам, матросам (останніх, чомусь, завжди більш вешталось).

Так, я організував гурт газетярів. Більш природної організації не вигадати було. Не зважаючи на те, що політичної освіти вони зовсім не мали — розповсюджували літературу артистично. Це були перші прояви мого організаційного талану. Прояви ці дали повний ефект тому саме, що газетярі знали мене, бо я сам до моїх виступів на політичній арені продавав газети в експедиції „Мал. Нов.“ Та я не довго тріумфував. Армія моя з легкодухістю розпалась після першої поразки — коли двох-трьох піймали та всипали.

Пролетарське вам „спасибі“ від революції незнані, обідрані герої — Ковбаса, Пістон, Трульс...

Тимчасом до Одеси прибувало грецьке військо.

Аркадій оббігав усе місто — не міг найти грецького шрифту.

Не можна передати з яким безсилим сумом дивились ми на грецьких салдатів, що вештались гуртами — недоступні нашому вогненому слову.

Вийшла нова, велика брошура.

Минаючи грецьку площу я почув позад себе окрик. Озирнувся — повія — прискорив крок (я ніколи не забував, що проституція — соціальне зло).

— Ей, товариш, — не відставала вона, — ви не думайте, що я того...

— В чім річ? — суворо.

— За вами слідкують.

— ?..

— Йй-бо. Якийсь господин питає її чи не бачила вона хто тут роздає французам газети. Вона бачила, та...

Далі я її слів не чув, прожогом метнувся у натовп, затесався. За кілька кварталів перевів дух. А, може, за мною стежать? Знов плутався містом. Майнув у прохідний будинок. Так і є — якийсь підозрілий тип — за мною. Прискорив крок. Позад себе я чув хрипливий голос — „Старые вещи“...

До самого вечора блукав я вулицями, боявся додому йти: вислідять, пропадуть відозви.

Останні дні були якимись особливо напруженими.

Одного разу я йшов зі своїм приятелем П. Слободянюком і його знайомою Бяратинським провулком. На увесь квартал тут були французькі касарні. Доки приятель був у крамниці я встиг розвішати на вмивальниках на подвір'ї, розкидати по східцях з півсотні брошур. І коли приятель вийшов з крамниці, мене вартовий тяг за комір до коменданта. Я довго пручався, заперечував (під шинелею — пачка брошур), доводив, нарешті втік.

Зі своєї практики я переконався, що вартові та унтер-офіцери французькі це найбільш клятий нарід. Коли їм пропонуєш відозву, то вони завжди виявляють тенденцію разом з відозвою схопити й твою руку.

В темному закамаркові на Гредькій площі (там, де було повно повій) — завжди вешталось чимало зголоднілого люду французького. Я завжди тут чатував. Угледівши одного разу самотнього зуава, я покликав його :

— Товариш камерад...

Коли ж мою братерську руку, якою я пропонував відозви, міцно вхопила рука зуавова, я охляв остаточно. Ну тепер піймався (ви знаєте хватку чорної руки?) промайнуло в мозкові. Опанувало якесь безвілля. А зуав забравши всі брошури, глузуючи посміхався, вишкіривши білі зуби, гортанною говіркою щось швидко картавив, міцно тиснув мою руку, хлопав по плечі.

Мені здавалося, що чорний раб через окіяни, через моря простяг мені свою мозоляву руку. Я міцно держав її.

Нарешті він мене пустив і я метнувся з виразом світової революції на обличчі.

Харків, Жовтень 1927 р.

Л. ПОНТЕК

МОЄ СЬОГОДНІШНЄ

Ніч така, неначе настрій жінки,
Що дістала ордер на аборт.
В вухах безупинний стук машинки.
Знов сьогодні пізно я з роботи.
Знаю, ранком крізь туман сивенький
Знову буду бачить я дротів ажур...
А настирлива, уперта жменька
Говоритиме, що робітництво дурять.

Я собі лише друкарка,
Стукаю колонки постанов —
(Ах, чомусь іти так жарко,
Кашель знов і знову з горла кров).
Але я до заповідних літер
Припадатиму заморена вночі,
Щоб на ранок геніяльний витвір
Трохи гостро повторити й чітко.

Хай вони казатимуть мені ізнову,
Що „в загоні“ зараз робітник,
Але я таке знайду на ранок слово,
Що отрута сумніву повинна зникнуть.
Бо вночі до заповідних літер
Припадуть мої заспраглі очі:
Я на ранок геніяльний витвір
Повторити чітко хочу.